

УДК 504.03:396

В.І.КАРПЕНКО

Харківський національний медичний університет, Харків

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ ПОНЯТЬ СТАТЬ ТА ГЕНДЕР

В статті розглядаються поняття стать та гендер у контексті постмодернізму. Підкреслюється, що постмодерністський дискурс реалізує себе поза традиційними функціонально-семантичними опозиціями, виступаючи з різкою критикою самої ідеї бінарних опозицій. Такий підхід відкриває нові перспективи в інший спосіб розглядати уявлення про світ, суспільство, людину, її природні й соціальні можливості.

Ключові слова: постмодернізм, стать, гендер, чоловік, жінка, есенціалізм, соціальний конструюваність, сексуальність, бінарна позиція

Вступ

Існування на зламі тисячоліть поставило перед людьми безліч питань, які змушують по-новому подивитися на світ, на цінності, що всім і завжди здавалися очевидними. Серед них чи не найгострішими є проблема взаємозв'язку людини й природи та питання про розподіл ролей у суспільстві між чоловіками та жінками. Філософський дискурс, що здійснюється у даному контексті, висвітлює гендерний вимір взаємовідносин між людьми щодо природи. Можливість його артикуляції пов'язана з демократизацією сучасних суспільств, розвитком новітніх технологій та інформаційних процесів, наслідки яких містять у собі багато протиріч, а, разом із тим, відкривають нові перспективи в інший спосіб розглядати уявлення про світ, суспільство, людину, її природні й соціальні можливості. Постмодерністська відмова від ідеалізації єдиного універсального розуму дає підстави не ототожнювати загальнолюдське лише з чоловічими цінностями, а розглядати його як гармонійну єдність чоловічого і жіночого ставлення до світу. Постмодерністська філософія бачить в мові головний інструмент конструювання картини світу, стверджуючи, що те, що людина сприймає як реальність, насправді – мовний образ, соціально й лінгвістично сконструйований феномен, результат наслідуваної нами мовної системи.

Мета статті: визначити місце й роль постмодерністського дискурсу у подоланні бінарних опозицій «чоловік-жінка», «природа-суспільство» та з'ясувати тенденції деконструкції поняття стать.

Постановка проблеми:

Сучасна соціальна наука розрізняє поняття стать і гендер. Традиційно перше використовувалось для визначення тих анатомо-фізіологічних особливостей людей, на основі яких людські істоти визначаються як чоловіки або жінки. Стать (тобто біологічні особливості) людини вважалася фундаментом и першопричиною психологічних та соціальних відмінностей між жінками і чоловіками.

Крім біологічних відмінностей, між людьми існує розподіл їх соціальних ролей, форм діяльності, відмінностей в поведінці й емоційних характеристиках. Антропологи, етнографи та історики давно встановили відносність уявлень про «типово чоловіче» або «типово жіноче». Те, що в одному суспільстві вважається чоловічим заняттям (поведінкою, рисою характеру), в іншому може визначатися як жіноче. Різноманітність соціальних характеристик чоловіків і жінок й принципова тотожність біологічних характеристик людей дозволяють зробити висновок про те, що біологічна стать не може бути поясненням різниць їх соціальних ролей. Поняття гендер означає сукупність соціальних и культурних норм, які суспільство приписує виконувати людям у залежності від їх біологічної статі. Стать і гендер знаходяться на різних полюсах в житті людини. Стать є стартовою позицією, з нею людина народжується, вона наявна з моменту народження, її не вибирають. Стать детермінована біологічними, генетичними факторами, анатомією. Гендер — соціальна конструкція.

Виходячи з того, що чоловіки та жінки є культурними продуктами свого суспільства, поняття «гендер» виступає своєрідним підсумком соціалізації людини в суспільстві у відповідності до її статевої приналежності. У процесі концептуалізації понять «стать» та «гендер» визначилися два основних напрямки. Один з них віддає перевагу *есенціалістським* мотивам. Він підкреслює спорідненість жінок із природним світом і є близьким до біологічного детермінізму (хоча рідко охоплює його цілком). Інший напрямок пов'язує свої висновки із *соціально-конструктивістською* і радикально-політичною перспективою. Постмодерністський дискурс реалізує себе поза традиційними функціонально-семантичними опозиціями, виступаючи з різкою критикою самої ідеї бінарних опозицій як таких. У цьому контексті розходження між есенціалізмом і конструктивізмом не є категоричним. Есенціалістські міркування імпліцитно містять також конструктивістські ідеї, і навпаки. Нема причин вважати, що природними якостями вичерпується сутність жінок, а сутність чоловіків виявляється тільки в соціальному конструктивізмі. На думку представників обох напрямків, припинення утиску жінок є передумовою стійкого розвитку не тільки суспільства, але й системи «природа-суспільство». Проблема полягає у труднощах теоретизування соціального у відношенні до природного. Питання про співвідношення чоловічого та жіночого начал у культурі має підніматися з метою конструктивного подолання соматофобії, що протягом століть була основою протиставлення природи і культури.

Аналіз останніх досліджень

Проблематизації понять «стать» та «гендер» більшою або меншою мірою торкаються практично усі філософи, кого можна ідентифікувати як постмодерністів: Ж. Ліотар, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, М. Фуко, Дж. Батлер, Ю. Кристева, Л. Іррігарей та інші. До ключових бінарних опозицій, які становлять підвалини традиційного філософування і які підлягають деконструкції, вони перш за все відносять опозиції «чоловік - жінка» та «природа-суспільство».

Обговорення проблеми

Аналіз гендеру як культурної метафори здійснювався у межах постмодерністських концепцій під впливом теорії деконструкції Жака Дерріда. Термін „деконструкція” означає процес розгадування метафор, викриття їх прихованої логіки, яка, зазвичай, існує у вигляді бінарних опозицій (людина-природа, суб’єкт-об’єкт, чоловік-жінка). Принциповою позицією Ж. Дерріда, на відміну від структуралізму К. Леві-Стросса, який виходив із констатації цих бінарних опозицій, є теза, що не існує чистих розрізень без домінацій, що в такій опозиції одна сторона завжди підпорядкована іншій. Суть операції деконструкції полягає у викритті того чи іншого поняття як ідеологічно сконструйованого, а не такого, що є простим відображенням реальності. Зрозуміло, що в поле зору гендерних досліджень насамперед потрапила опозиція „чоловік-жінка”. Її наявність передбачає існування ціннісних орієнтацій і установок, сформульованих так, що все, що визначається як чоловіче, або ототожнюється з ним, вважається позитивним, значимим і домінуючим, а те, що визначається як „жіноче” – негативним, вторинним і субординованим. Це стосується не лише метафори „природа”, але й таких метафор як „чуттєве, тілесне, гріховне” на противагу „раціональному, духовному, божественному”. Наслідки виявляються не лише в тому, що чоловік і чоловічі цінності є домінуючими в суспільстві, але й у тому, що численні феномени й поняття, не пов’язані зі статтю, визначаються саме через цей культурно-символічний ряд, створюючи ієрархії всередині вже цих – нестатевих – пар понять. При цьому багато явищ і понять отримують гендерне забарвлення.

Своє узагальнене бачення цієї проблеми в 1974 році запропонувала Шеррі Ортнер у статті «Чи співвідноситься жіноче з чоловічим так само, як природне з культурним?» [8]. Основна теза аналізу, здійсненого Ш.Ортнер, полягала у твердженні, що жінки є підпорядкованими чоловікам у всіх суспільствах і що ця субординація залежить від асоціації жінки з природою. Однак такий висновок не варто однозначно розцінювати як біологічний детермінізм. Чоловіки, вважає Ш.Ортнер, генетично не призначені домінувати над жінками, а жінки не призначені бути в підпорядкуванні чоловіків. Все залежить від того, що

традиційно жінки ідентифікуються з тим, що кожна культура знецінює, що розглядається нею як більш низький рівень організації, а такою в усі періоди самоствердження культури називалася природа. Тому образ жінки – це скоріше символ асоціації з природою, ніж сутнісна (есенціалістська) ідентифікація з нею. Незважаючи на те, що Ш.Ортнер прагнула позначити відношення жінок до природи як культурний артефакт, її пояснення підлеглого становища жінок залишається досить тісно зв'язаним з біологічним детермінізмом і есенціалізмом. На її думку, жінки більш поневолені усередині свого виду, ніж чоловіки, відчуваючи від цього певний дискомфорт. Чоловіки ж, навпаки, уникають рабської залежності від біологічної ролі, а тому можуть сконцентруватися на широкому фокусі людського існування – на житті культури. Ш.Ортнер доводить, що асоціація жінок із природою в маскулінній культурі є неусвідомленою, ненавмисною, а тому не варто звинувачувати в цьому чоловіків. Більше того, вона розвиває концепцію ролі жінки як медіатора між чоловіком і природою, що виступає епістемологічною основою „специфічного історичного матеріалізму”. Завдяки цьому, на її погляд, можна критикувати як „фаллоцентричну ідеологію, так і її інститути ” [8, с. 234]. Роль жінки як медіатора у сексуальному та гендерному розподілі праці віддає належне тим аспектам відносин між людством і природою, що не є досить артикульованими у домінуючому патріархальному дискурсі.

Таким чином, гендер стає аналітичним поняттям для розкриття внутрішніх механізмів формування культури. Постмодерністський вихід за межі есенціалістського погляду на існування єдиної специфічної „сутності” жінки або чоловіка призвів до проблематизації самого розподілу на стать та гендер. Привернув увагу той факт, що різні жінки й чоловіки належать до різних рас, етнічних груп, соціальних класів: про який одиничний суб'єкт можна говорити в такому разі, яку групу жінок або чоловіків можна вважати представниками однієї категорії. Цю проблему Джудіт Батлер розглядає в роботі „Занепокоєння статі” (*Gender Trouble*), виходячи з ідей „Історії сексуальності” Мішеля Фуко, де той показав, що тіло, яке традиційно розглядається як „природне”, має свою історію, тобто наше розуміння жіночого/чоловічого тіла від самого початку опосередковане культурою й соціумом [3, с. 94]. Дж.Батлер наводить аргументи, які унеможливають поділ на гендер та стать, оскільки саме тіло сприймається як соціальна конструкція. Це приводить до парадоксальних висновків. Якщо не існує ніякої „природної” міжстатевої границі, то й тілесні ознаки не повинні сприйматись як визначальні ознаки в межах культури. Тобто, якщо поділ на „жіноче“ та „чоловіче” може бути усвідомлений як культурна конструкція, то не існує біологічної детермінації нашого тіла взагалі. „Конструктивізм” Дж. Батлер викликав критику з боку багатьох дослідників. „Якщо я не маю статі, чому я боюсь ходити одна вночі?” – називалась одна із робіт, де міститься критика Дж.Батлер [цит. за 2, с.29]. Подальша дискусія показала, що проблема суперечності між „біологічним детермінізмом” (есенціалізмом) і „соціальним конструктивізмом” залишається невирішеною.

Різноманітність підходів до проблеми гендеру, а також наявність певної кризи в розробці теорії вже є свідченням ступеню її розвинутості й теоретичної глибини. Це теорія, прийняття якої передбачає зміну ціннісних орієнтирів і перегляд усталених уявлень. За іронією долі постмодерністські феміністки, центром критики яких завжди був есенціалізм й універсалізм, самі були звинувачені в есенціалізмі [див.: 2]. Це особливо стосується робіт Люс Ірігарей [див.: 5] і Хелен Сексу [див.: 4], які підтримують твердження свого учителя Жака Лакана про те, що вся культура репрезентує патріархальний світ. Пізнання, культура й мова є фаллоцентричними. Коли дитина залишає світ уяви і вступає у світ символів, роль жінки губиться. Феміністський постмодернізм доводить цей висновок до логічного кінця. На погляд його прибічників, вся культура, представлена у світі й у тексті, є чоловічою. Дуалізм між чоловіком і жінкою, культурою і природою – абсолютний дуалізм: уся культура – чоловіча; будь-яка присутність жінки в культурі є конструкцією чоловічого мислення. За Ірігарей і Сексу, тілесність жінки, і особливо її сексуальність, - це єдиний аспект буття жінки, що уникає чоловічого контролю. Усе, що залишається з жінкою, це її „до-соціальне

Я”. Воно залишається в її сексуальності і почуттєвій відмінності, у її насолоді. Для Ірігарей, це означає торжество жіночої друговості як онтологічної умови і вираження жіночого бажання „як статі, що не самотня” - тобто, багатобічної сексуальності фемінного як протилежності фалоцентричної однобічності маскулінного. Фемінне має обмежені можливості в механізмі політичних дій, тому що воно, за визначенням, є винесеним за межі фалоцентричного світу. На думку Лінн Сегал, прояви постмодернізму й психоаналітичного мислення у фемінізмі можна витлумачити як відмовлення від наступальної політики, як захоочення до ідеалістичних і есенціалістських поглядів на сексуальні розходження. На її думку, „засуджувати тільки логічну і символічну реальність – значить умовчувати проблеми патріархальної соціокультурної системи в цілому” [9, с. 133].

Люс Ірігарей погоджується, що роль жінок як свідомих посередників між чоловіками й природою забезпечує «епістемологічну основу для специфічного історичного матеріалізму, який буде одночасно як критикою, так і засобом перетворення фалоцентричної ідеології й соціальних інститутів, що їй відповідають» [6, с.144-145]. Юлія Крістева меншою мірою дотримується есенціалістських поглядів, а тому звертається не до сексуальності, а до ролі матері у вихованні. Заперечуючи свою приналежність до фемінізму, вона затверджує, що як чоловіки, так й жінки можуть повернути собі до-едипальний досвід материнського тіла. „Можна уникнути впливу чоловічого символічного світу шляхом звертання до присутнього в кожному з нас фемінного, що репрезентує первинну ідентифікацію як хлопчика, так і дівчинки з матір’ю” [7, с.47]. Сімона де Бовуар аналізувала ставлення людини до природи, виводячи його із відносин тотожності та розбіжності між чоловіком і жінкою. Чоловік стикається з природою, але просте протистояння їй (природі) не задовольняє його. Більш важливим для нього є протистояння жінці. Жінка – це інакшість самосвідомості, яка існує окремо від чоловічої свідомості, але водночас їй тотожна. Разом із тим, тотожність, як підкреслював Ж.Дельоз, не первинна, вона здійснюється як принцип, але принцип вторинний, що став чи стає. Те, що „вона кружляє навколо Різного, - от сутність коперніканської революції, що відкриває розходженню можливість знаходження власного поняття замість утримання його під владою поняття взагалі, уже представленого як тотожність” [1, с. 60]. Така тотожність, що утворюється через розрізнення, визначається як „повторення”. Для розуміння вічного повернення до єдності чоловіка й жінки важливе значення має висновок філософа про те, що „мислити однаково, виходячи з різного – от у чому складається повторення у вічному поверненні” [1, с. 61].

Висновки

Отже, розрізнення понять «стать» та «гендер» у постмодерністському дискурсі дає можливість зробити висновок, що сучасні чоловіки й жінки зможуть здійснити пошук шляхів із екологічної кризи, якщо реалізують принцип „мислити однаково, виходячи з різного”.

Перспективи подальших наукових досліджень

Необхідність розрізнення понять «стать» та «гендер» присутня у духовній атмосфері сьогодення. Методологічна перспектива постмодерністського розуміння розрізнення полягає в тому, що саме розрізнення, яке не підкоряється ототожненню, не дійде до опозиції й протиріччя. Цей висновок є конструктивним не лише в контексті постмодерністської методології, а й в цілісному підході до формування концепції гендерного виміру взаємодії природи та суспільства.

Список використаної літератури

1. Делез Ж. „Различие и повторение” / Ж. Делёз.- ТОО ЕЛ „Петрополис”, 1998. – 384с.
2. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. / Н. Чухим / Незалежний культурологічний часопис І, №17, 2000. – С. 22-44.
3. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. London: Routledge, 1990. – 172 p.
4. Cixous, Helene. The laugh of the Medusa. Women’s voices / H.Cisous. - New York, 1990.

5. Irigaray L. Spectrum of the Other Woman / L. Irigarey. - Cornell University Press, Ithacs, 1985.
6. Irigaray L. The Way of Love / I. Irigarey. – London, New York: Continuum, 2002. – 174 с.
7. Kristeva, J. Strangers To Ourselves. – New York: Columbia University Press, 1991.
8. Ortner, Sherry. Is Female to Male as Nature is to Culture? / S. Ortner. - In Michelle Z. Rosano and Louise Lamphere (eds), Women, Culture, Society, Stanford University Press, Stanford; reproduced in Mary Evans (ed.), The Woman Question, Fontana, London, 1974.
9. Segal, Lynne. Is the Future Female? - Vigarò. - London, 1987.– 198 p.

В.И. КАРПЕНКО

Харьковский медицинский университет, Харьков

ПОСТМОДЕРНИСТСКАЯ ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЯ ПОНЯТИЙ ПОЛ И ГЕНДЕР

В статье рассматриваются понятия пол и гендер в контексте постмодернизма. Подчеркивается, что постмодернистский дискурс реализует себя вне традиционных функционально-семантических оппозиций, выступая с резкой критикой самой идеи бинарных оппозиций. Такой подход открывает новые перспективы в другой способ рассмотреть представления о мире, обществе, человеке, его природных и социальных возможностях.

Ключевые слова: постмодернизм, пол, гендер, мужчина, женщина, эссенциализм, социальный конструктивизм, сексуальность, бинарная позиция

V. KARPENKO

Kharkov medical university, Kharkov

POSTMODERNIST PROBLEMS OF NOTION ‘SEX’ AND ‘GENDER’

In the article the notions sex and gender are regarded in the context of postmodernism. It is stressed that postmodern discourse is realized beyond the traditional functional and semantic opposition, giving the sharp critic of the binary oppositions. This approach opens the new perspectives to consider the world, society, human being, his biological and social possibilities in a new fashion.

Key words: postmodernism, sex, gender, man, woman, essentialism, social constructivism, sexuality, binary position

Стаття надійшла до редакції 15.02.11р.